

Q22
 UNIVERSITETET I BERGEN
ARBOK 1949
 Historisk-antikvarisk rekke
 Nr. 2

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Wooden figure of Christ, probably of Norwegian origin.
- Fig. 2. Stone axes etc. from Simonnes, Sunnmore.
- Fig. 3. Slate knife from Torset, Sunnmore.
- Fig. 4. Stone axe from Midbost, Sunnmore.
- Fig. 5. Stone axe from Hasund, Sunnmore.
- Fig. 6. Flint axe from Mele, Sunnmore.
- Fig. 7. Wooden object from Sørås, Hordaland.
- Fig. 8. Knob of amber from Hilde, Sogn og Fjordane.
- Fig. 9. Holy white stone from Hafsfås, Sogn og Fjordane.
- Fig. 10—11. Animal-headed boat stem from Midt-Våge, Hordaland.
- Fig. 12. Gilt bronze brooch from the Viking Age from Arnestad, Sogn og Fjordane.
- Fig. 13. Runic(?) stone from Myklestad, Hordaland.

Om låneord fra tysk i norsk handverks-terminologi (snikkarhandverket)

Av
 OLAV BRATTEGARD

Mit deutschem Resumé

UM LÅNEORD FRA TYSK I NORSK HANDVERKSTERMINOLOGI

Grunnlaget for denne etterøknaden er i hovudsak det tilfanget som kom inn som svar på ei spørjeliste um snikkarhandverket, som eg sette upp for Nemndi til gransking av norsk nemningsbruk. Lista er prenta som nr. 2 i *Ord og Sed*, utgjeve av NILS LIID, Oslo 1934.

Denne lista vart so i 1934 gjenom Instituttet for sammenlignende kulturforskning send utover landet til interesserte, og svar kom det fra 168 oppteiknarar i 153 herad. Dette tilfanget, som ligg i Norsk Folkeminnnesamling, dei vanleg tilgjengelege ordbökene i germanske mål og dei ikkje svært talrike avhandlingane som kjem inn på handwerksterminologi, har då vore kjeldone mine. Sume variantar i framstillingi nedanfor er difor uppförde med namnet på heradet der dei er funne.

Eit emne som det eg her skal greida ut um, må ha si avgrensing i r o m og i t i d. Avgrensingi til norsk kom av seg sjølv på grunn av kjeldetilfanget, endå kor freistande og gjevande det kunde ha vore å draga inn dei andre nordearlendske mål på breidt grunnlag. Med umsyn til avgrensing i tid er den forsovidt sett i innleidning til nemnde spørjeliste:

»Med handwerk meiner me her i denne spørsmålslista det yrket som snikkarane utover bygdene driv eller dreiv. For kvar landslut var — og er enno mange stader — bygdesnikkaren sitt umråde bunde til ei mengd faste, nedervde former av bruksting og husbund, snikring av fast inventar i stovone o.s.b. Det er nemningane åt dette handverket me vil ha fram, eit handwerk som i mange måtar kann gripa over på bygningssnikkaren sitt umråde, men som ikkje har større å gjera med finare møbelnsikring. Sjølsagt har no mange bysnikkaruttrykk vunne inn på bygdene, og me vilde då gjerne ha greie på um det t. d. lever ei gamal nemning og ei nymotens side um side for same tingin, um den nye nemningi har trengt den gamle burt og i tilfelle når, kva namn som no kjennest gammal og kva namn som kjennest innførde.«

Ein språkleg etterøknad som denne må også setja sovorne grensor som nettupp nemnt. Med umsyn til dei aller nyaste innlånte ord i fagspråk må ein

Trykt i februar 1951

2. salg: Hn 16

hugsa på, at overgang til maskindrift kjem med nye ord for nye ting og arbeidsmåtar. Men ofte har slike ord, som vert tekne frå ymse framande mål, berre ei stutt levitetid. Dei tekniske framstegi går snogt, og nemmingane skifter med dei. Det ordtilfanget som i dag knyter seg til eit handverk, er lite stabilt; det er vandt å slå fast kva språklege element som her vil leva vidare og kva som vil kverva.

Noko anna er det med det måltifanget som knyter seg til det av ambod og arbeidsmåtar som er meir ålement kjent millom folk, og som serleg knyter til handverket, der det vert drive meir i det små. Her har me ein stor og fast masse av fag-ord, for ein stor del voksen fram frå dei eldste tider i målet. Dette tilfanget har sett merke etter seg i ordbøker og litteratur, dette tilfanget kann me sjå på i historisk perspektiv, her har fagmålet vorte ute for dei same påverknader og umbroyte som målet i det heile.

Ordtifanget i snikkarhandverket syner at det er lånt ord frå mange mål. Mc kann her skilja millom lâneord som målet ålement har sams med fagspråket, og lâneord som berre lever innanfor fagspråket og utanfor er lite eller inkje kjende. Knekta er noko mange ulike handverkarar brukar og som ogso er eit vanlegt ord, *borvinde* og *rubank* er spesielle for snikkarhandverket.

Hovudtyngdi av lâneord i snikkarhandverket sin terminologi er frå tysk umråde. Det er heller ikkje til å undrast over med det livlege sambandet millom Noreg og Tyskland i millomalderen med tyske kjompenn og handverkarar på norsk grunn. D. A. SEIP nemner i *Studier fra norsk språkhistorie* (s. 22) eit dome på eit viktig handverksord som ser ut til å vera lånt alt fyrr tyskarane i større mengd kom til Noreg: *tjñamnet skinnari* 1139, av mlt. *schinna*, garvar. Seinare kom so handverkarane sin vandringsinstitusjon. Etter som handverket vart fastare organisert, kravdest dei, at fyrr ein svein kunde verta meister, måtte han ha dei ári som svein eller på vandring som lovi baud. Denne tidi kunde vera frå to til seks år. Tradisjonen kravde og at sveinen skulde reisa ut, og det vårt gjort mykje. Frå Norderlandi gjekk då var nok mange som fylgte denne ruta.

Det ser ut til at England og Frankrike stod utanfor dette. Tyskland var i alle fall hovudlandet, og ut igjenom 1600-åri vart ogso Danmark og Noreg tilhøvi i England og Frankrike gjorde det vanskeleg for dei å reisa dit. Derimot hadde dei mindre otte for språkvanske i Tyskland.

Avdi det var soleis sveinane lærde nytt, hadde dei lett for å taka det framande ordet eller uttrykket med heimatt. På bygdene, der det ikkje var noko organisert handverk og dei soleis heller ikkje kom med i vandringsinsti-

tusjonen, kom den slags påverknad mykje seinare. Ein påverknad frå by til land må me då tenkja oss kom likevel smått um senn. Det er elles nokso tydeleg, at snikkarmålet på bygdene har halde seg reinare for framande element heilt ned til den tid då snikkarskulane tok til og sløyden kom inn i skulen som fag. Folk som no er i 60-70-årsalderen kann datera eit umbyte av mange namn og nemningar i snikkarhandverket frå den tid dei gjekk ein snikkarskule i sin ungdom.

Ein sentral plass innanfor det samla ordtifanget i snikkarhandverket har namni på dei ymse slag ambod eller verktoy. Ut ifrå desse namni vert det laga verb og nemningar av mange slag. Difor vil me her i hovudsaki fylgia dei ord som er namn på ambod og ved høve peika på dei komposita og nemningar, som desse namni kann vera upphavet til.

Me tek til med *høvelen*.

Ordet tykkjest lengst attende å vera av lågtysk upphav. Dei lågtyske vokabular som kjem fram etter det 14. hundreåret har ordet ofte og i samsvar med kvarandre, medan samtidige høgtyske vokabular nyttar andre ord for same verkytet eller forklárar med eit anna ord. (DWB). Jamsides med den vanlege lågtyske formi *hövel* går det ei millomtysk *hubel*. Til denne svarar eit ljodbrigda mt. *hübel*.

Norsk har former som *hyvel*, *høvel*, *hevel*, *hevil* (Aasen, Ross). Vidare kann jamforast med nyisl. *hefill*, sv. *hyvel* (dialektisk ogso *hävel*), da. *høv*, eldre ogso *hevel*. Nordisk har fått ordet frå mlt. *høvel*, nlt. *hövel* eller *hävel*, formene med *y* vel frå vestlege lt. målføre (SEIP, Lâneordstudier II, 128), ogso *staff-hüwel* (SASS 23).

Gamalsaksisk kjenner ikkje ordet; det er heller ikkje funne i gamalnorsk, so det er nyisl. *hefill* som tydelegast viser til den roti som vel ligg til grunn for ordet: roti *haf*, jfr. got. *hafjan* »heben«, lyfta upp (FICK—TORP). Jfr. ogso ght. *hubal*, liten haug, som kannhenda har lagt grunnen til *hobel* v. Med det kjende suffikset *ill* i reidskapsord skulde då *høvel* tyda: det som jamnar ut, tek burt haugar og toppar. Det me i alle fall kann segja for visst er, at *høvel* er eit nord- og millomtysk ord av noko uklårt upphav (HELLQUIST, Sv. ctym. ordbok).

Den gamle nemningi på ein reidskap til å jamna ei tre-yte med var gno. *lokarr*, skavjarn, jfr. ogso ags. *locer*, ght. *loheri*, alle frå germ. rot *luk*, boygja. Kva norsk *lokar* no tyder, skal me koma attende til i ein annan samanheng. Skavjernet, eller som det ogso kann heita i norsk: *skavl* m, *skjøva* f eller *skjævla* f, har eit buge jarn med egg og to tangar med eit handtak av tre. Det er eldgamalt i kulturen. Jordfunn syner dei same former som har halde seg ned til våre dagar. Det store framsteget som kom med hovelen var sikkert at eit stillbart jarn i ein stokk gav det heile ein heilt annan stodleik enn skavlen.

Skavlen har no ei onnor form og kallast ofte *skavkniv*, men jamsides med høvelen lever då ogso ordet skavl, og det sikkert avdi han har ein serfunksjon som har halde han uppe: Skavlen, skavkniven er god å ha til å jamna bogne kantar og liknande, der det er uråd å koma til med høvel.

Ordet *høvel* dekkjer berre det almene umgripet og sejer lite for tagmannen, som alltid ser høvelen som ein ambod på eit visst steg i ein arbeidsprosess. Til å dekka desse nye umgripi lagar då målet komposita, med *høvel* som andre led eller b-led, og her finn me mange låneord.

Rubank m er den store høvelen til planhøvling og fusing, også vanleg kalla *langhøvel*. Mange stader i landet kjenner folk det siste namnet som heimsleg og det hitt som mein framandt. Ordet kjem av lt. *rubank*, jfr. ht. *Rauhbank*, soleis til lt. *ru*, ujamn; b-leden, *bank*, peikar attende til gammal tid.

soleis til *ru*, *ujamn*, *3* *bank*. Den store høvelen har fyrr stått fast, på føter, med tonni upp, noko som i Noreg går att i *lokaren*. Det heiter so hjå ADELUNG: *Bankhobel*, ein grosser Hobel, der auf 4 Füssen stehet (Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart), og liknande hjå FRISCH, Deutsch-Lateinisches Wörterbuch. Avdi denne høvelen soleis likna på benk, skammel, bord fekk han då namnet *bank*, og nemningi lever enno i *rubank* o. fl.

Fubank m. er ein høvel som gjerne er endå litt lenger enn rubanken og vert brukt til å *fuga* med, høvla to kantar so plane, at dei overalt fell tett saman. *Fuga* v., som mange stader vert nyitta jamsides med *skjøla* v. og vert kjent som framandt, må koma frå ht. *fugen*. Sv. har *foga*, av mlt. *vögen*. Ht. *Fug-* er også trengd inn i nlt. (SASS XIV). No. *fubank* må vera ei avstytting av ht. *Fugbank*, studd av formi *rubank*.

Semsøvelen er ein høvel med jarn som nede er like breidt som solen og vert brukter det gjeld å nyitta ut at tonni tek ut i plan med sida av stokken, t. d. gjera rom til rutone i eit vindauge eller til vindauge og dører i karmar. Variantar: *Semsk* (Korgen), *beinsemesk* og *snesemesk* (S. Rana), *semskhøvel* (Andebu), *samshøvel* (Seljord), *seimshøvel* (Etne), Verbet er *semsa*, svarande til lt. *simsen*, hovla av. Ht. *Simshobel*, *ein platter Hobel*, einen Sims, d.h. eine Leiste anzuhobeln, til mht. *sims*. Mlt. hadde *semes* m, gesims, som kann vera upphavet til *sems-* i norsk. Både lt. og ht. former går attende på lat. *sima*, »Leiste am Säulenkranze«.

Grunthøvel til å høvla utdjingingar, soleis millom to skrå sagsnitt til a taka or for øken eller labanken. Uttalet er alle stader *grunt* — ein variant er opp teikna: *grunnshøvel* (Våler H) — og denne formi skulde då syna at det ligg fyre lån frå t. *Grundhobel*. *Grund* er eit samgermansk ord med tydinga *botn*. Ved sida av *grunthøvel* er der også namn som *hakahøvel* (Ål, Mo T), *okehøvel* (Lærdal).

Nothøvelen er ein hovsel til å høvla ei *not* (ei renne) på kanten av eit bord eller ein planke, som so høver til ei *fjor* på kanten av eit anna bord. Til slik

samanfelling kunde det også i staden for fjor vera not i både bord og ei liste som laga sambandet.

Um upphavet til nyno. *not* f har meiningsane vore skilde. TORP (Nyno. etym. ordbok) hevdar at både *not* f og *nate* m (med same tyding) er komne frå mlt. *nát* f, »søm, sammenføining«. Sikkert må det vel vera, at nysv. *nát* har sitt upphav i mlt. *nát*, til eit germ. *næði-* (HELLQUIST, Svenska ordförrådet 599). SEIP (Låneordstudier I, 47) held fram at nyno. *not* må koma frå eit mlt. **nót* til germ. **hnó*. SEIP si forklaring er den som har mest for seg. Ho fær nemleg sterk studnad frå t. umråde i gamal og ny tid: Nlt. har *nót*, men no er den ht. vokalen i *Nut* (<mht. *nuot*) mykje trengt inn i nlt. WEIGAND (Deutsches Wörterbuch 1909) fører upp *Nothobel* som lán frå lt. og ADELUNG har same formi som »verderbt«; vidare har Ahd. Glossen (utg. av STEINMEYER und SIEVERS) *incastratura nuth*, *not*, so ordet og umgripet er gammalt i tysk.

So nøgje samanhengen er millom *nöt* og *fjør* (da *fjeder* i same tyding) må ein tru dei er komme inn i snikkarmålet på same tid. FALK—TORG har ingi uttyding på *fjær* i dette sambandet. Alt hjå FRISCH er *Feder* »bey den Tischlern dunne Leisten, in eine Nut zu schlagen.« Dertil har me tydingi *gsaks*, *véthera* og mlt. *veder*, ugge på fisk. Likskapen med denne og *fjori* på ein planke eller eit bord er heilt slåande. Denne tydingi av *Feder*, list som passar inn i ei not, må vel då ha kome frå lt. inn i ht. Men hertil kjem at også gno. *fjord* kann tyda ugge, difor kann *not* og *fjør*, då dei kom i bruk på norsk umråde, ha fått ein studnadt i det at fyrestellingi *fjør* = ugge også var kjend i norsk.

For nothøvel har me elles over heile landet nemningane *plog*, *ploghøvel*, og *plogane* for både nothøvel og fjørhøvel; *plogja* v.

Splithøvelen er ein høvel dei i gamal tid brukte til å *splitta* ei fjøl med, d.v.s. kloyna ho i to eller fleire på langs ved at dei høvla ned ei meit til tonni (som er svært smal) gjekk heilt igjenom. a-leden kjem frå lt. *splitten*, mlt. *snliten*, kloyna i to, skilja åt.

Falshøvel, kjend her og der over heile landet, til å laga ein fals med, ein rettvinkla utskurd or ein kant. *Falsa* v., hovla falsen. *Fals* kjem frå nht. *Falz*, «eine Rinne, Fuge, die zumeist einen rechtwinkligen Ausschnitt aus der Kante darstellt». Det er elles eit låneord av ålmen karakter og velkjent også i andre handverk, t.d. bokbinding, men med andre tydingar.

Fries m. »Einfassungsstreifen einer Fläche,« som etter kjem fra fransk *frise*.

Grathøvel eller *gradhøvel*, vanleg alle stader, til å høvle *graden* i enden på eit emne, *gradstykket*. Jarnet står på skeive i hove til solen og høvelen kann gjerje stillast etter kor stort sporet i gradstykket skal vera. *Grata* eller *grada* v. Ordet er lånt frå t., jfr. nht. *Grathobel*, til *Grat* m, utståande kant, her soleis um kanten av gradstykket.

Staffhøvel, også berre *staff* m, til å høvla ei kvartsirkelforma profilering, staff, på høvla bord, frå lt. *staf*, stav, i same tyding. Etter ADELUNG var det også so i ht., at for snikkarane var »der Ausdruck *Stab* ein jedes runde Glied in der Verzierung.«

Nærpå same typen har me i *rundfashøvel*, også berre *rundfas* m. Fas kjem frå lt. *fas* (Lübeck, Köln), jfr. ht. *Fase* og fransk *face*: alle stader er tydingi ei skräflate, ei avskräna flate. Rundfashøvelen lagar ein fas på ein kant, men rund.

Holkjelhøvel, også berre *holkjel* m, med utboga egg på jarinet til å holde
(kjela v.) holkjel med, ei upptil halvsirkelforma utdyping (renne) i eit emne.
NORSK RIKSMÅLSORDBOK er på villstrå når ho definerar *hulkil* »kvartcirkelkøl
 formet avrunding av vinkelen mellom to sammenhørende flater«; dette kunde
 vera definisjonen på *staff*. Sv. *holkäl*, da. *hulkel*. Variantar i no.: *hulkil*, *hol-
 keil*, *kila v.*, *keila v.* *Holkjel* er lånt frå t. *Hohlkehle*, der *Kehle* både i lt. og
 ht. er kjent i mange handverk med tydingi bøyg, innholing. Mönsteret er
Kehle, barke, »die biegung, höhlung in der hals und kopf zusammentreffen
 unter dem kinn«. (DWB).

Karnishøvel til å høvla karnislister med. Desse (og dermed jarni) kann ha ei mengd former, men det sams draget er at profilen mest minner um ein S. Soleis forklarar også ei uppskrift (Nes H.) karnis som holkjel og staff ihop.

Karnis er lånt frå t., FRISCH har *Karnieshobel*, RICHÉY (Idioticon fram burgense) *Karnis*. Ordet vert vanleg avleidt frå it. *cornice*, og det som ligg til grunn er gr. — lat. *coronis*, snirkel ved enden av eit skrifttrekk (som ofte hadde form av ein S).

Dette var ei oversyn over nokre av dei viktigaste hovetylpane, alle med lante namn. Men me er ikkje med det ferdige med nemningane, for hovelen er ein nokso samansett reidskap, og kvar einskild del eller stad på hovelen har sine nemningar. Før me går vidare til andre ambod, skal me sjå litt på kva som er lant og heimlegt i dette ordtilfangeset.

Sjølvé det trestykket som er hovudsaki i hovelen går alle stader under namnet *stokk*. Det holet i stokken der tonni sit og høvelflisi kjem upp har mange nemningar. Vanleg over heile landet er *auga*, men det eksisterar ein rikdom andre namn, alle norske, mest komposita med *hol* eller *rom* som b-led. På kvar side av høvelauga går bloyg og tonn i ei føring som held dei på plass. Denne kallast over heile landet *kinni* eller *kjakane*, med ymse komposita, alle norske. KJENNERUD og LØVDAL (Sløidlære for skole og hjem) kallar denne føringi *kilegangen*, eit logisk, men straks meir framandslegt namn (jfr. lt. *kil*, bloyg). Handtaket framme på høvelstokken, som vinstre handi grip umkring, har mange nemningar, alle norske: sunnanfjells vanleg *nase* m eller *nos* f. Vanlegt namn på underflata av stokken er *sole* m. Sume stader kjerner dei *bane* m eller *bane* f, *plan* m, *plate* f, alle låneord frå mlt. av ålmen karakter.

Ei einskild hoveltonn vil gjerne riva veden, difor har dei fleste hovlar doble tenner, d.v.s. at det på oversida av hoveltonni er fastskruva ei jarnplate som kann stillast hoveleg nær egg i etter kor fine fliser det skal takast, vanleg 1 mm frå egg. Dette jarnet, som er ei stor forbeting, er nokso nytt jamført med hovelen sin alder; etter tradisjon ymse stader i landet har dobbeltonn vore i bruk 80—100 år, noko som t. d. samstavar med IVAR KLEIVEN, I gamle Daagaa s. 290. Foruten mange no nemningar på dette jarnet, *bite*, *dubling*, *forgat*, *sponbrjotar*, *loka*, har me ogso fleire framande: *Klaff* m frå heile landet, lâneord frå t. av ålmen karakter: ht. *Klaff*, som eigentleg tyder opning, har lånt si seinare tyding frå lt. *Klappe*, lok, uppslag på klær. Sameleis kann det vera samverknad millom *Klappe* og *Klaff* som har skapt *klaffe* m, klaffen på hoveliarnet, kjent i N. Trondelag.

Kapsel m., vanleg på Austlandet, over t. frå lat. *capsula*, dim. til *capsa*, kasse, i teknisk mål ofte hylster av jarnblikk til dekke over ein maskindel, soleis også lett overført til klaffen på ei dobbeltonn.

Overslag n, kjent frå eit par stader, vel umsetningslån frå ht. *Überschlag*, mlt *overslach*: alt som kann slåast eller leggjast over noko anna (DWB).

Tilhovet for dei ymse nemningane ved delene av høvelen er då det, at storlumpen er av heimleg rot. Det kann vera umsettingslån eller rettare: umgripet kann frå tysk umråde vera fort over på det tilsvarande norske. Når det derimot er ei heller ny uppsfinning, har det fylgt med fleire lånte ord: *klaff*, *kapsel*, *overslag*.

Ein ambod der ogsø det praktiske arbeidet treng fleire typar er *sagi*. Det syner alt i den skilnaden dei gjer millom dei ymse grindsager (sag som er fest til ei råme og som vert spana av ei snor). Til finsnikkering har dei eit sett på tre grindsager: ei stor til uppdeling av emnet — *fussag*, ei mindre til slissing — *slissag*, og ei liti til finkapping — *avsatssag*. (OLAF LIE ROTHE, Yrkesslærer for snekkere. Oslo 1938.)

Fussag, som vanleg over heile landet heiter *breidsag*, er uppskrivi frå mange plassar både på Vestland og Austland. Nemningi er komi frå ht. *Fussäge*, som har sitt namn etter arbeidsmåten: for å kløyva emnet på langs vert det fastspent i høvelbenken, sagi vert førd upp og ned med ei hand i kvar ende av sagarmen og soleis imot foten. Da. har *fodsag*, og Sloidlære I nyttar uttrykket *saga for fot*. Uppteikningane syner variantar som *saga på fu* (Haus), *skjera for fuss* (Snertingdal, Hafslø). Avleidt av *fussag* er so *fusa v.*, kløyva på langs med sag. Men her kann nok ogso eit anna tysk ord liggja til grunn, nemleg lt. *fuustsoog*, »Faustsäge«, handsag. Det kann då vera vanskeleg å avgjera i kvart tilfelle når det er *Fust-* eller når det er *Fuss-* som ligg til grunn for fyrste komposisjonslekken i *fussag*.

Slissagi er også etla til å arbeida treet etter lengdi, men vert ford med ei

hand. *Slissa v.* må ha sitt upphav i ht. *Schlitz* m, opning, innskjerding, jfr. lt. (Hamburg) *to saamen slitsen*, »mittels Schlitzes und Zapfens verbinden.« (Nd. Jb. 1,87).

Ausatssag synest å vera noko litterært, frå ht. *Absatz* m, med tyding frå lt. *aſſetſoog til aſſeten*, saga tvertover (ved tapping t. d.), eigentleg å riſsa upp for saging, draga ei line der ein skurd skal gå. Det verbale umgripet er i norsk *setja av*.

Sveivsagi er ei grindsag med smalt blad til å saga ut figurar med, frå ht. *Schweifſäge*, lt. det same, til *schweifen*, »mit geschwungenen Linien oder Zieraten versehen.« *Sveipsag*, ein variant mange stader og nordanfjells, må vera ei umlaging, kannhenda studd av no. *sweiß* m.

Stikksag, med smalt blad til saging av hol, kann ha fått ein studnad i lt. *sticksoog*, ht. *Stichsäge*.

Namni på sagdelene er norske, lik tilhøvi ved høvelen, med eitt og anna lâneord av ålmen karakter.

Navar og bor er gamle ambod med norske nemningiar, men *borvinda*, ei handboremaskin med bor som kann skiftast ut, er noko nyare. *Borvinde* f er vanleg over heile landet, *umslag* er uppskrivi berre frå Vestlandet, like eins er *bordrúa* f (Voss), *bordrupsveiv* f (Ulvik). Alle desse nemningane er kjende frå lt. (SASS 72):

Boorwind f.

Umslag m: i dette namnet ligg det viktige framsteget, at borene kunde skiftast ut.

Boordruwe (Westfalen), mlt. *drúfbor*, der *drúf* f, knott, er den svarva knotten på borvinda som vert studd mot bringa under arbeidet.

Delene har norske namn:

Berre ved eit par spesielle bor finn me lâneord: *forsenkar* m, frå ht. *versenken*, eller *drill* m, frå lt. *drillen*, bora, snu, og dette er *bor*, som lagar eit konisk rom i arbeidsstykket, slik at eit skruvhovud kjem sopass ned i treet at det kjem i plan med eller helst litt under tre-planet; no. *sakkjebor*.

Eit samnamn for mange egg-jarn som i utsjänad og bruk vert skilde frå kvarandre, er *hoggjarn*. Eg tek her hovudtypane:

Beitel m, mest Vestlandet, tjukkare og sterkare enn vanlegt flatt hoggjarn, frå mlt. *beitel* (*béteſ*), nlt. *beitel*, til gsaks. *bitan*. (Det tilsvarande no. ordet har me, med onnor tyding, i gno. *bitill*, munndbit på beisl). *Lokkbeiteien* er det sterkest av alle jarn til å hogga ut med; a-leden må koma frå lt. *lock*, hol. Variantar: *lobittel* (Enebakk), *lopptil* (Torsnes) *loppelt*, *loppetjarn* (Loten).

Stemmejarn vert mange stader oppfata som eit finare namn på hoggjarn, innkome utanfrå (uppskrift frå Ål); a-leden kjem frå t. *stemmen*, »fest gegen einen anderen Gegenstand drücken.«

Stikkjarnet er lettare enn dei to nemnde, jfr. lt. *steekbeitel*, til *steken*, »Überstehendes abstechen.«

Den gruppa ambod me til no har rokt etter här det sams, at dei alle lagar um arbeidsstykket, ved arbeiding av yta eller ved skjering og uppdeling. Men fyresetnaden for dette er, at det nogje er mælt av og rita upp korleis den vidare arbeidingi av emnet skal gå fyre seg. Me skal difor sjå litt på ambod til mæling og merkjing.

Vinkel m, til å mæla ut 90° , ofte kalla *rettvinkel* til skilnad frå andre typar, kjem frå t. *Winkel*; *vinkla* v. *Rettholt* m er eit namn på rettvinkel som fyrr var noko i bruk på Austlandet. Rettholt er vanleg i handverkarmål et til-hovla og beinstroke bord til kontroll av andre ting som skal vera beine. Mlt. *richteholt* tyder både eit sovore bord og »*Winkelmaß*«. Rettholt = rettvinkel kann soleis vera kome beinveges frå lt.

Gjermåt n, uppskrivi fra heile landet sunnanfjells, ein vinkel til å avsetja 45° , lt. (Holstein) *geermoot*; *gjermål* (Froland, Herad VA.) kann vera ein variant. Det tilsvarande verbet *gjera*, skjera skrått i ein vinkel på 45° , *gjer* og *gjering* som a-led i mange komposita kjem frå ht. *gehrn*, skjera skrått; b-leden i *gjermåt* fell saman med det gamle lâneordet *måt*, gno. *måt* < mlt. *måte*.

Svai m eller *svaivinkel*, skeivvinkel, uppskrifter frå heila landet, har armar som kann svingast og ogso flyttast langsetter. Fyrste ledet her er no. adj. *svai*, boygjeleg, leddut, av lt. *sváien*, »sich schwingend bewegen.«

Smig m eller *smyg* er eit anna nokså vanlegt namn på skeivvinkel. *Smig* kjem frå nht. *Schmiege* f, jfr. mht. *smiegen*, »in etwas eng Umschliessendes drücken.« Smigen si gamle form var nemleg to fast sambundne parallele stykke, der den andre vinkelarmen kunde klaffa inn som knivsbladet i ein faldekniv.

Det har alltid vore viktig, grannsamt å setja av tjukken på eit emne som t. d. skal høvlast, eller rissa upp for tapphol, sagskurdyar o. a. Til dette er det ogso ambod med ein rikdøm av nemningar.

Strekmaat n, vanleg kjent alle stader, av lt. (Holstein) *striekmoot*, der a-leden kjem frå v. *strieken*, »hinstreichen über, streifen.«

Ritmåt, (uppskrifter frå Nordland og Troms, ogso Sørlandet), av lt. (Lübeck) *ritmaat*.

Kryss m (uppskrifter frå Austlandet.) av lt. *krüze* (ht. *Kreuz*); lt. *krütsholt* er same verktyet, so upphavet må vera greiddt. Grunnen til dette namnet ligg i formi, som minner mykje um ein kross. Typisk i denne samanheng er ogso v. *kryssa*, bruka kryss, og det frå mange plassar som no nyttar andre nemningar enn *kryss* for sjolve tinget.

Eit lån ligg vel ogso fyrc i *ku* f, ein stor strekmåt dei nyttar i bygningsarbeid; i lt. *ko*, *kou* har me tilsvarande: »ein primitives Streichmass, bestehend

aus einem kleinen flachen Brett mit zwei Einschnitten, «ukjent i ht. (SASS 105).

Endeleg er det alle stader kjent ein ambod til å glatta etter pussihovelen og det serskilt på storre flator, som skal ha ei finare pussing enn som vanlegt krevst. Det er ei tunn skive av blautt stål, vanleg rektangulær, som med eine krevst. Nemningi er alle stader langsida vert dregen over flata som skal pussast. Nemningi er alle stader *sikling* m., av nht. *Ziehklinge*, *Ziechling*. Å skilja ordet ut frå ht. og setja a-leden til mlt. *sik*, det fremre plogjarnet (SASS 31), ser ikkje ut til å ha noko for seg (DWB 15, 896 jfr. 1030). Norsk har til *sikling* fått v. *sikla*, dessutan *siklingshøvel*, ein høvelstokk der siklingen vert fastspend og der han kann stillast i ymse vinklar.

*

Snikkaren er ein handverkar som kjem med den nyare tid, for Danmark og også for Noreg kann me rekna umlag kring år 1500. Det var det nye som trøngst som skapte det nye handverket, ja dei måtte også ha ei nemning for den nye handverkaren: *snikkar* av mlt. *sniddeker*, eigentleg treskjærar, av *sniddeken*, dim. til *sniden*. Husinreidingi vart onnorleis. Dei lagde golv og loft, veggene vart panelte, nye moblar, først og fremst skåp, vart ålmene. Og dertil kom det som kyrkja trøng. Gudstenesta i dei protestantiske kyrkjene kravde preikestolar, benkerader for kyrkjelyden, sidan vart det også bruk for galleri eller pulpitur. Av akustiske umsyn eller for å minka på kulden vart alt det også lagt flat himling over kyrkjeromi. I koren skulle det reisast altartavlor som hovde med den nye religionsformi, og dersom pengane kunde skaffast, hende det at veggene vart panelte. Å arbeida for kyrkja vart viktigaste delen av snikkarane sitt arbeid; ein kann gjerne segja det er den protestantiske kyrkja som har skapt snikkarhandverket i Noreg (Det norske håndverks historie II).

Samhøvet millom låneordtilfanget og det rotnoriske måltilfanget i snikkarhandverket sin terminologi speglar denne framvoksteren. Korleis det går fram av det eg har greidt ut um her, skal eg stutt få samla slik:

Gjenomgåingi av nemningane på ymse høveltypar, høveldelene, dei ymse typar sager, borvinde og hoggjarn, mælings- og merkjingsambod syner låneord typer sager, borvinde og hoggjarn, mælings- og merkjingsambod syner låneord ved dei typane som vart turvande ved dette nye snikkarhandverket som nett er nemnt: Sjolve *høvelen* måtte avloysa *skavlen* og *skjøva*, for han arbeidde mykje meir grannsamt, dei nye tingi som skulle snikkerast kravde både *semshøvel* og *grunthøvel*, *nothøvel* og *grathøvel*, *staffhøvel* og *holkjelhøvel* og *karnishøvel*. Men nemningane for einskilddelene fekk veksa fram på norsk målgrunn i ro og mak, heilt til det kom ei forbetring med noko heilt nytt: *dobeltonni*, der det nye er *klaffen*. Sager og bor og hoggjarn er i seg sjølv gamle ambod, kjende i gravfunn både fyre og i vikingtidi og frå millomalderen, men der det

nye snikkarhandverket krev spesialtypar til den finare snikkeringi, kjem det nye og lante ord: *fussag* og *slissag*, *børvinde*, *umslag*, og *bordrúa*, og til den gransame mæling og merkjing me kann tenkja oss trøngst meir for *vinkel* og *gjermåt*, *strekmåt* eller *kryss*, og til den aller finaste pussingi trøngst *sikling*.

I denne terminologien i det heile er det soleis eit stort måltilfang med roter attende til det gamle målet. Uppå dette ligg det so nyare raster eller lag, som fær sin karakter av den historiske framvoksteren i handverket. Ei tydeleg ny rast i måltilfanget skulde dei låneordi frå tysk vera, som eg har greidt ut um, låneord som fylgte med alt det nye i snikkarhandverket som kom med nytidi.

På same tid som soleis ein språkleg etterroknad av den typen som har vore emne for denne utgreidingi forer til stadfesting av ein framvokster som kan fylgjast kulturhistorisk, kann ein slik granskingsmåte — i slekt med det gamle programmet »Wörter und Sachen» — også draga fram nytt måltilfang der ordet og umgripet står i sitt rette miljo, nett det miljo og den samanheng som kann vera so viktige når det gjeld å slå fast upphav, tyding og bruk av ord og nemningar.*

* Prøveyrelesing (sjølv-valt emne) for den filosofiske doktorgraden ved Universitetet i Oslo 10. mai 1946.